

Torben Arboe Andersen

Fra Limfjord til Vesterhav

– signalement af den nordvestjyske dialekt

De dialekter, der hidtil er beskrevet i Ord & Sag, er alle østjyske (vendsysselsk, hirsholmmål og samsisk i årg. 4; hanherredsmål i årg. 5, nordøstjysk her i årgang 6). Vestjyske ord og udtryk har dog optrådt i de fleste øvrige artikler i Ord & Sag, ligesom der i årg. 5 findes en oversigt over nordvestjysk dialektlitteratur og den hidtige udforskning af dialekten i Thy og på Mors. I det følgende vil jeg give en nærmere beskrivelse af denne dialekt ud fra en eksempelsætning og en tekstprøve fra en båndoptagelse. I en senere årgang af Ord & Sag vil den vestjyske dialekt som helhed blive behandlet, idet det er hensigten efterhånden at give en beskrivelse af samtlige jyske hoveddialekter.

1. Hvad en eksempelsætning kan vise.

Nordvestjysk dialekt omfatter som antydnet først og fremmest sproget i Thy og på Mors; men visse kendetegn findes også i Vesterhanherred i nordøst hhv. Hardsyssel i syd, ligesom flere hardsysselske træk har bredt sig til især den sydligste og vestligste del af området. Målene i Thy og på Mors ligner hinanden meget; men der er enkelte karakteristiske forskelle.

For at vise dette, og for at påpege forskelle til østjysk dialekt (repræsenteret ved vendsysselsk), vil jeg tage udgangspunkt i en konstrueret eksempelsætning:

æ sku 'henʔt æ 'fløð å hæł æm 'ikj æ 'kja:r Sydthy

a sku 'henʔt æ 'fløð å hæł æm 'ikj æ 'kja:n Mors

a sku 'he-ntj 'fløæn å hæł æm i 'tja:nən Vendsyssel

= jeg skulle hente fløden og hælde den i kærnen.

De anvendte lydtegn mv. betegner følgende: ^ˈ = tryk på efterfølgende stavelse; ː = vestjysk stød (jf. afsn. 1.2); ː at foregående lyd er lang; - at foregående lyd er halvlång; *ŋ* og *l* = svagt *j*-lydende *n* og *l*; *ð* = blødt *d*; *ə* = lyden i en trykssvag stavelse som rigsmålets *komme*.

1.1. Stedordene 'æ' og 'a'.

Første ord i eksempelsætningen viser, at man i Thy siger 'æ' i stedet for 'jeg'; derimod har Mors ligesom det øvrige Nørrejylland 'a'. Kort 1 viser, at brugen af 'æ' strækker sig ned i den vestlige del af Hardsyssel; dette og andre fællestræk har sin baggrund i den århundredgamle landforbindelse mellem Thy og Hardsyssel via Aggertangen (den administrative grænse mellem de to landsdele gik mellem Thyborøn og Har(d)boør) – en forbindelse, der blev endelig afbrudt under en stormflod i 1825. Formen 'æ', som Thy har fælles med Sønderjylland, viser et ældre trin i lydudviklingen end 'a'.¹

1.2. Vestjysk stød.

Eksempletsætningens andet ord, hente, viser ligesom sætningens sidste ord, kærne, de tre dialekter som jyske: det udlydende -e er bortfaldet (dette forhold betegnes "den jyske apokope"); til gengæld er den forudgående stavelse blevet forlænget, i Mors-sætningen således ved længde på medlyd i *heŋːt* hhv. på selvlyden i *kjaːn*. Udtalen af 'hente' med langt *ŋ* gælder foruden Mors også Nordthy og kyststrækningen med fiskerlejerne Agger-Stenbjerg-Vorupør i Sydvestthy. I det øvrige Sydthy udtales 'hente' imidlertid ikke med længde, men med det såkaldte vestjyske stød på *ŋ*, noteret *heŋˑt*. Det vestjyske stød findes nemlig i lidt forskellige ordgrupper i de enkelte del-dialekter i nordvestjysk, jf. kort 2. I hele området har man vestjysk stød i ord, der oprindeligt har to stavelser og ender på -ppe, -tte eller -kke, fx. hoppe, katte, hakke, der kan skrives *hoˑp*, *kaˑt* og *haˑk* (det udlydende -e er som nævnt bortfaldet i alle jyske dialekter). I Nordthy optræder vestjysk stød kun på denne ordtype², mens det i Sydvestthy og på Mors endvidere findes i ord med -rk, -rp, -qt, -bt (fx. *dørˑk* dyrke, *snærˑpə* snerpet, *koqˑt* kogte, *råbˑt* råbte) og i ord med -jt udviklet af gammel-dansk -kt, fx. *løjˑt* lugte, lygte. I Nordthy er der dog også vestjysk stød i den sidstnævnte ordtype: her er -kt udviklet til -t, før det vestjyske stød trængte frem; dermed fås fx formen *løˑt*, idet stødet her regelret kan "ramme" selvlyd umiddelbart foran en t-lyd.

Mens der således er begrænsninger på udbredelsen af vestjysk stød inden for bestemte ordtyper i Nord- og Sydvestthy samt på Mors, findes der fuldt udbygget vestjysk stød i størstedelen af Syd- og Midtthy, dvs. foruden på de nævnte forbindelser også på *m* samt *n*- og *l*-lyde foran *p*, *t* og *k*, fx. *lam*"*p* lampe, *flen*"*k* flinke og *bæl*"*t* bælte. Disse forhold så vel som de i næste afsnit nævnte vil blive nærmere behandlet i den bebudede artikel om vestjysk dialekt som helhed.

Som et afsluttende eksempel på forskellen mellem Syd- og Nordthy mht. brugen af vestjysk stød kan anføres en sætning, som Jens Kirk (fra Hjardemål sogn i Nordthy) engang har nævnt i en radioudsendelse:

Nordthy: *wel do 'hjæl·p mæ å 'mal·k i 'aw·tən*

Sydthy: *wel do 'hjæl"p mæ å 'mal"k i 'aw"tən*

(= vil du hjælpe mig at malke i aften)

1.3. Kendeordet 'æ'; særlige forhold vedr. ental/flertal.

Ved det tredje ord i eksempelsætningen, 'fløden', møder vi en markant forskel på vestjysk og østjysk, nemlig den måde, hvorpå de to dialekter danner bestemt form af navneordet. I østjysk anbringes ligesom i rigsmålet det bestemte kendeord som en endelse på navneordet: *flø·ən*, mens kendeordet i vestjysk placeres som et selvstændigt ord foran navneordet: *æ flø·ð*. Grænsen for den østjyske hhv. den vestjyske brug af bestemt kendeord er for Nordvestjyllands vedkommende indtegnet på kort 1. I tilknytning hertil bør nævnes, at dialekten i overgangsområdet i Nordøstthy/Hanherred (Lild og Tømmerby samt enkelte nabosogne) slet ikke bruger bestemt kendeord ved mange centrale navneord, jf. fx. (stuerne var midt) *i huw's*, *å ø·stən fo gån'* (var der ...); altså: midt i hus, øst for gang.³ Denne manglende brug af kendeord er et gammelt fænomen, formentlig ældre end både den østjyske og den vestjyske praksis mht. det bestemte kendeord.⁴ Udbredelsesområdet er skitseret på kort 1.

I alle tre udformninger af eksempelsætningen bruges ordet *əm*, 'dem', til at vise tilbage til 'fløden'; dvs. 'fløde' er et flertalsord, selv om det ikke har flertalsendelsen -er. Det forhold, at der ved betegnelser for "(tykt)flydende masse" anvendes et stedord i flertal, findes i de fleste jyske dialekter; man siger fx. 'de olie', 'de sirup'. Ordet 'fløde' er i ældre nordvestjysk dialekt også optegnet i formen *fløðər*, der direkte viser ordet opfattet som flertal.

1.4. Glidning udtalen af de lange selvlyde *i*·, *y*· og *u*·.

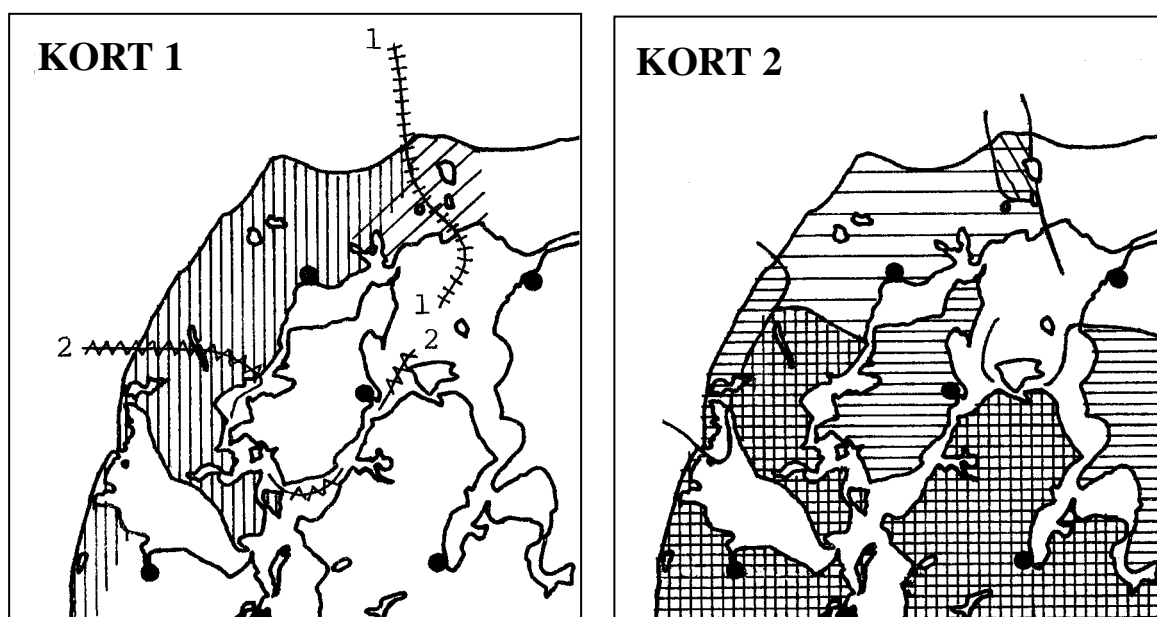
I nordvestjysk udtales selvlydene *i*, *y* og *u* med en glidning mod den medlyd, de udtalemæssigt ligner mest: *i* og *u* mod *j*; *u* mod *w*. Dette kan noteres fx. *ij*, *yj* og *uw*; men ofte tages glidningen for givet, så der blot skrives *i*, *y* og *u*.⁵ I oprindelige enstavelsesord er der endvidere tale om en afsluttende *k*-agtig udtale af de nævnte selvlyde: *i* og *y* slutter med en *kj*-lyd, *u* med en *kw*-lyd. Dette er baggrunden for notationen *ik^j* af ordet 'i' i eksempelsætningens sidste del; som antydnet kunne udtalen med en mere fintmærkende lydskrift gengives fx. *ijk^j*.⁶ Andre eksempler på glidning og udlydende *k*-agtig udtale af selvlyden findes i ordene *tyk^j* Thy, *ruk^w* ru, *lik^jm* lim, *gryk^jn* gryn, *fyk^jr* fyr, *hwil^j(ð)* hvid, *muk^ws* mus. Der foreligger altså en temmelig kompleks artikulation af *i*·, *y*· og *u*· i oprindelige enstavelsesord; i rigsmålet har disse ord stød.⁷ – Den omtalte type glidning findes også i Hardsyssel og i Vendsyssel, men ikke i størstedelen af Hanherred.

1.5. Svind af *n* hhv. *r* i *rn*-forbindelser; *k*- udtales *kj*·.

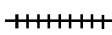
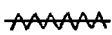
Mens Mors og Thy følges mht. de under 1.4. nævnte forhold, træffer vi i eksempelsætningens sidste ord igen forskelle i udtalen: *kja·r* i Thy, *kja·n* på Mors. I Thy, Salling og det nordlige Hardsyssel reduceres *-rn* til *-r*, hvorimod *-rn* svinder til *-n* i det øvrige Hardsyssel. Mors følger på dette punkt oftest Thy, fx. ved ordene *bå·r* barn, *ku·ær* korn, *ja·r* jern, men i enkelte tilfælde i stedet Hardsyssel, fx. *stja·n* stjerne, *woni orne*.

Ordet 'kærne' i eksempelsætningen viser endvidere, at Mors og Thy her har *kj*- i forlyd over for vendsysselsk *tj*-; på dette punkt følger nordvestjysk Hanherred⁸ og det øvrige Jylland.

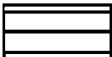
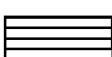
I ovenstående analyse af eksempelsætningen er fremhævet dels vigtige fælles træk, hvorved Thy-/Mors-dialekten kan betegnes som én vestjysk dialekt, dels forskelle inden for denne dialekt: brugen af 'æ' hhv. 'a' for 'jeg' og udbredelsen af de vestjyske stødtyper. Men der findes flere karakteristiske træk for dialekten end de nævnte; disse vil jeg belyse ud fra en dialektprøve fra Sydthy.

KORT 1

- Stedordet 'jeg' hedder 'æ'; i det øvrige område 'a'.
(Efter Jysk Ordbog hft. 1, sp. 3)
- Manglende brug af bestemt kendeord ved visse navneord, jf. afsn. 1.3. (Efter Peter Skautrup: *Det danske Sprogs Historie* I s. 139)
- 1 Placering af bestemt kendeord. Vestjysk: æ foran navneordet; østjysk: -en mv. som endelse på navneordet. (Efter sa. kilde som foregående)
- 2 a/å foran -mp, -nk, -nt: å nord for, a syd for linien. (Efter: *Kort over de danske folkemål* kort 4)

KORT 2 (I hovedtræk efter Kr. Ringgaard: *Vestjysk stød* s. 63).

- Vestjysk stød på selvlyd foran -p, -t, -k.
- Do. samt på -jt (der kommer af glda. -kt, jf. note 2)
- Do., på -jt som ovf., samt på -rk, -rp, -qt, -wt. -bt.
- Vestjysk stød på selvlyd el. medlyd foran -p, -t, -k (= fuldt udbygget vestjysk stød, jf. afsn. 1.2)

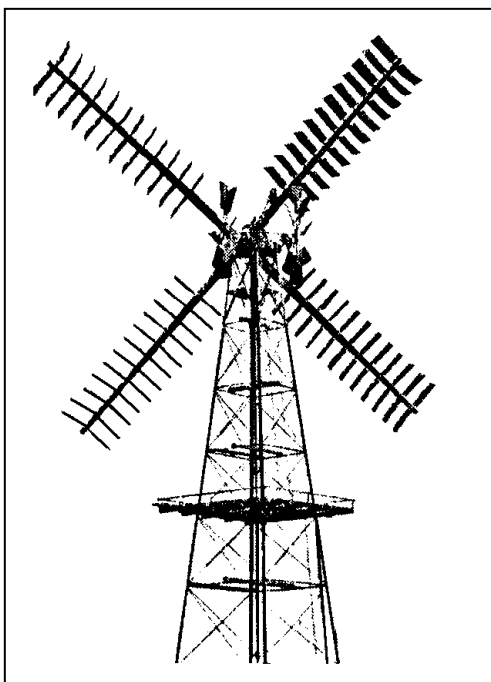
2. En dialekttekst.

Den følgende tekstprøve er et meget kort uddrag af den store dialektbåndoptagelse, Niels Åge Nielsen, IJSK, i 1956 optog i Bedsted sogn over flere dage og med i alt 14 meddelere fra egnen. Udskriften⁹ er foretaget af lærer Torsten Balle (jf. omtalen af denne i Ord & Sag 5, s. 48). Dialekten er Bedsted sogns; meddeleren beretter om to dramatiske situationer fra sit arbejde som karl på en gård i nabosognet Sønderhå – nemlig i forbindelse med det, som alle brugere at gårdmøller frygtede: at møllen løb løbsk; dengang var der i mange møller ikke megen mekanik (og slet ingen elektronik) til at dreje og bremse møllevingerne i stærk blæst.

En mølle i storm.

- 1 *Wa eð 'wen', 'så sku æ 'te' å 'grø't, å 'de wa 'e't 'al'-*
- 2 *ti så be'ha'qəliq əm ə 'aw"tən, fu 'səm"ti 'u'jaw'n 'wen',*
- 3 *'så wil ə 'møl· ræn 'lòbsk, fur æ ku 'e"t drèj ən 'å' ə 'wen'*
- 4 *po ajə 'mā·ðər, en ə 'håð· ən 'stån' å så sku 'trè"k ən 'ām'.*
- 5 *Dæ wa 'en·n 'tan·'hyw·l 'så'n å 'drèj· 'mæ, 'de wa ən 'stån'*
- 6 *– wi kal't ən jo ə 'pæ's – 'dæn' wil 'e"t 'al"ti 'hòl· (...)*
- 7 *'så 'sku-w'i hā ən 'drèjəð 'nøj 'å' ə 'wen' 'fuər å fo ən i*
- 8 *'stā'. Æ ka 'hòw· 'jèn' 'aw"tn, 'da ræn ən 'lòbsk, å 'da*
- 9 *'stow' ə 'il' 'just 'uk^wð å ə 'kwar·. 'Æ bløw 'rèj', mæn æ*
- 10 *wa 'nø"t 'te' əð – æ 'ga' ən 'al· 'de 'ku'ər æ ku, mæn de ku*
- 11 *'en·n 'gòt 'gø·ə, fu dæ wa 'kraft 'nåk. 'Så røjst əð 'barə*
- 12 *'hi'əl i'gjeməl ə 'kwar·.*
- 13 *Å 'liså 'næ', ða wi sku skjæ 'ha"kəls te dæ'hæ'r 'syw'*
- 14 *'hæj'st. Æ 'ha"kəlsma'ski·nə 'stow' o ə 'wæj'stər'huk^ws,*
- 15 *'frikj 'huk^ws, å ə 'møl· 'stow' o ə 'ø'stər'æn'. 'Så 'håð·*
- 16 *wi dæ'hæ' 'lån· 're·b'skyw· 'hi'əl 'dæ'r'hæn. Når ə 'wen' wa*
- 17 *'så 'u'jaw'n – 'səm"ti ku ən næjstn 'e"t 'go'ə, å 'så wa ən*
- 18 *'we' å ræn 'lòbsk i·mèl·'stā:n – æ ka 'hòw· 'jèn' 'dā'ə, 'da*
- 19 *gik əð 'ræ'n 'gal'. 'Da 'tow' əð å 'gra'st ən 'knyw' i 'tòw'*
- 20 *'stø"kar å 'så spran 'òp i ə 'spæn· dær o ə 'lòwt – de wa*
- 21 *'særər, ən kam 'e"t te 'skå', fu 'de wa 'grem'.*

Oversættelse: Var der vind, så skulle jeg til at grutte, og det var ikke altid så behageligt om aftenen, for somme tider, (ved) ujævn vind, så ville møllen løbe løbsk, for jeg kunne ikke dreje den på andre måder, end (ved at) jeg havde en stang og så skulle trække den om. Der var ikke tandhjul at dreje med, det var en stang – vi kaldte den jo persen –

Klapsejler. Denne mølletype (også i modeller med 5 el. 6 vinger) var i tiden ca. 1900-1950 temmelig udbredt som gårdmølle til drift af især kværn, tærsk- og hakkelsesmaskine. Klapperne, de små tværstillede træstykker på vingerne, kunne drejes og vingernes overfladeareal dermed afpasses efter vindstyrken. Vingerne kunne også beklædes med sejl.

den ville ikke altid holde ... så skulle vi have den (dvs. møllen) drejet noget af vinden for at få den (sat) i stå. Jeg kan huske en aften, da løb den løbsk, og da stod ilden just (dvs. ligefrem) ud af kværnen. Jeg blev ræd, men jeg var nødt til det – jeg gav den alt det korn, jeg kunne, men det kunne intet godt gøre (dvs. det nyttede ikke), for der var kraft nok. Så rejste (dvs. røg) det bare helt (dvs. ugruttet) igennem.

Og lige så nær (var det gået galt), da vi skulle skære hakkelse til det-her syv heste. Hakkelsesmaskinen stod på vesterhuset, frit (dvs. fritliggende) hus, og møllen stod på østerenden (af laden, formodentlig). Så havde vi den-her lange rebskive helt derhen. Når vinden så var ujævn – somme tider kunne den (dvs. møllen) næsten ikke gå, og så var den ved at løbe løbsk i-mellem-stunder (dvs. af og til) – jeg kan huske en dag, da gik det rent galt. Da tog det og graste (dvs. knuste) en kniv i to stykker, (der) så sprang op i spændet (dvs. tagspærene) der på loftet – det var særere (dvs. mærkeligt), man ikke kom til skade, for det var grimt.

Kommentar: En hakkelsesmaskine bestod dels af en kasse, hvori halmen blev ført frem, dels en skæreanordning, fx. 3 svære knive fastskruet på hver sin arm i et svinghjul, for enden af kassen.¹⁰ Afhængig af maskinens størrelse og type kunne svinghjulet drives med håndkraft, vindkraft eller via en hestegang. – Den “lange rebskive”, der omtales i linie 16, betegner formentlig et langt reb, der fungerede som drivrem mellem en rebskive (remskive) på møllens trækaksel og en tilsvarende rebskive på hakkelsesmaskinen.

3. Hvad teksten viser.

Vi kan først konstatere, at alle de tidligere nævnte nordvest-jyske træk findes i teksten. Men derudover giver teksten eksempler på adskillige andre karakteristiske forhold i dialekten.

3.1. En ekstra række selvlyde?

Et gennemgående træk i teksten er, at selvlydene *e*, *ø* og *o* i mange tilfælde er forsynet med en skråstreg, fx. *drèj*, *mø̃l*, *lø̃bsk* (linie 3). Dette markerer, at de pågældende selvlyde udtales mere åbent end *e*, *ø* og *o*, men ikke så åbent som *æ*, *ö* og *å*. Altså betegner *e*, *ø*, *o* en mellemrække blandt selvlydene; skematisk opstillet tager det sig således ud:

<i>i</i>	<i>y</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>ø</i>	<i>o</i>
<i>è</i>	<i>ø̃</i>	<i>ò</i>
<i>æ</i>	<i>ö</i>	<i>å</i>
	<i>a</i>	

På dette punkt viser dialekten slægtskab med vendelbomålet (jf. Bent Jul Nielsens artikel i *Ord & Sag* 4, s. 25 ff). En nærmere undersøgelse¹¹ af forholdet har imidlertid godtgjort, at denne særudvikling i nordvestjysk langfra er så gennemført som i Vendsyssel.

3.2. å i stedet for a.

Det fællesdanske *a* er i de jyske dialekter ofte udviklet til *å*; udbredelsen heraf varierer, afhængig af de efterfølgende lyde i ordene. I teksten findes flere ord med denne udvikling: *å'* af (3), *håð*· havde (4), *då'ə* dag (18), *skå*· skade (21), *stån*· stang (4) og *lån*· lange (16). I disse ord har man *å* i stort set hele Nordvestjylland ('havde' har dog i Nordthy lydformen *haj*). Hvor *a* står foran *-mp*, *-nk*, *-nt* er udviklingen kun gennemført i en del af området, jf. kort 1: Nordthy og Mors har som de øvrige nordjyske dialekter udtalen *å*, mens Sydthy sammen med det øvrige Jylland har bevaret udtalen *a*. Medlydsforbindelserne *-mp*, *-nk*, *-nt* er blandt dem, der i Sydthy har vestjysk stød og i Nordthy længde på *m* henholdsvis *n*, jf. kort 2. Det ses, at *a/å*-grænsen går lidt sydligere end grænsen for vestjysk stød på de nævnte medlydsforbindelser mfl. Disse forhold bevirker bl.a. følgende forskelle i udtalen at samme ord:

Mors og Nordthy: *lām·p* lampe, *plån·k* planke, *wån·t* vante

Sydthy: *lam"p* lampe, *plan"k* planke, *wan"t* vante.¹²

3.3. w- i stedet for v-; br- i stedet for vr-.

Som Vendsyssel og størstedelen af Himmerland har Nordvestjylland og det nordvestlige Hardsyssel *w-* i stedet for *v-* foran alle selvlyde, mens man syd for dette område har *v-* foran fx. *i*, *e* og *æ*. I teksten er der adskillige eksempler på *w-* i forlyd: *wi* (6), *wen'* (1), *wæn:stær* (14). – Rigsmålets *vr-* kan i Thy samt det nordvestlige Hardsyssel og det sydlige Mors udtales *br-*, fx. *brest* vrist, *bri æn bræs* vride en vrase (snoet bånd af hø over høstak), *bræ:ð* vrade (rode). Teksten har ingen eksempler på dette.

3.4. -b i stedet for -w.

Fælles med Vendsyssel og Hanherred har nordvestjysk for gammeldansk -b bibeholdt et åbent, blødt b, noteret *b̃*, hvor lydudviklingen i størstedelen af det øvrige Nørrejylland er gået videre til -*w* eller -*v*. Se i teksten ordene *løb̃sk* (3), *re b̃-* reb- (16).

3.5. Bibeholdelse af -ð.

Sammen med bl.a. himmerlandsk har nordvestjysk for gammeldansk -t bevaret udtalen *ð* (blødt d), fx. i *må:ðær* (4) og *æð* (10), mens denne lyd i vendsysselsk helt er svundet og i hardsysselsk udviklet til -*r*; her følger Thyholm og Sydmors Hardsyssel, fx. med udtalen *må:rær* måder. Også forrest i et ord kan *ð* optræde, fx. *ða* (13), især i tæt sammenhørende ordforbindelse som *ka-ð'o* kan du, *æ-ð'ær* er der. I mindre omfang træffes også blødt g i begyndelsen af visse ord, fx. *qik* gik, *qy* gøre; dette giver teksten ikke eksempler på.

3.6. -nd udtales -j i visse forbindelser.

I vendsysselsk er udtalen af -nd i alle forbindelser udviklet til -*j*, fx. *muj'* mund, mens nordvestjysk kun har denne udvikling i ord, hvor -nd- står efter *a* og *o* og samtidig foran -*en*, -*el* eller -*er*, fx. *ajæ* andre (4). Andre eksempler er *haj'al* handel, *fojæn* fundet. Thyholm og Sydmors følger også her Hardsyssel, fx. med udtalen *aŋær* andre.

3.7. Forlængelse af selvlyd foran s-forbindelser.

Et iørefaldende særtræk ved den nordvestjyske dialekt er, at selvlyden forlænges foran -s, -st, -sp og -sk i oprindelige tastavelsesord, fx. *pa's* passe, *me:st* miste, *gjæ:sp* gispe, *tå:sk* taske, desuden i enkelte andre ordtyper som fx. tekstens *ø:stær* øster- (15). En tilsvarende forlængelse

er formentlig en forudsætning for glidning i selvlydsudtalen i ord som *hæj:st* heste (14), *wæj:stær* vester- (14). – Også foran *-f* forlænges selvlyden, fx. i *skaf* skaffe, *trø:fæn* truffet; dette giver teksten dog intet eksempel på.

3.8. Ens tryk på begge led i sammensætninger; tryktab på sidsteledet.

I teksten er der flere eksempler på, at de to led i sammensatte ord begge har hovedtryk, hvor rigsmålet og ikke-nordvestjyske dialekter har fordelingen hovedtryk plus bitryk; det hedder således: *'tan̩·'hyw·l* tandhjul (5)¹³, *'wæj:stær'huk^Ws* vest(er)hus (14), *'ø:stær'æŋ·* øst(er)ende (15), *'re·b'skyw·* rebskive (16) (desuden afledningen *'u'jaw'n* ujævn (2)). Ved *'re·b'skyw·* og *'tan̩·'hyw·l* ses endvidere, at enstavelsesord med stød mister stødet, når ordet indgår som førsteled i en sammensætning: *re·b* bliver til *re·b-*, *tan̩·/tæn̩·* (jf. note 12) til *tan̩·-*; sidstnævnte eksempel viser, at hvis den stødbærende lyd er en medlyd, forlænges den, når ordet anvendes som første sammensætningsled.¹⁴

Modsætningsvis kan sidsteledet helt miste trykket: *al̩"ti* altid (1), *såm"ti* somme tider (2), her altså kombineret med vestjysk stød, mens de nordthyske og morsingske former har længde: *al̩·ti*, *såm·ti*.

3.9. Dialektord i teksten.

Teksten giver ikke eksempler på ord, der kun findes i nordvestjysk. Det ord, der er tættest på at opfylde denne betingelse, er antagelig *gra:s* grase (= slå i stykker) (19); men dette bruges også i Salling og den nordlige del af Hardsyssel med samme udtale, desuden med udtalen *grå:s* i Vendsyssel. Betegnelsen *spæŋ·* spænde (20) for tagspær bruges i flere jyske egne, mens *pæ:s* (6) er dialektens udtale af den tekniske betegnelse 'perse' om bremseanordning i vindmølle.

Blandt ord med særlig udtale kan nævnes *grø"t* grutte (1), der uden for nordvestjysk og vendsysselsk har *o* eller *å* i stedet for *ø*. Omvendt har Nordvestjylland som størstedelen af det øvrige Jylland *o-/å-* i *løbsk* løbsk (3), mens Vendsyssel her har *ø*.

En særlig betydning af et almindeligt kendt ord foreligger i *rèjst* rejste (11), som er oversat til 'røg (igennem)'. Denne betydning, 'bevæge sig hurtigt', 'fare af sted', har nordvestjysk fælles med vendsysselsk.

Også ordet *særær* særere (21) skiller sig ud, ikke på grund af betydning eller udtale, men fordi der bruges højere grad i stedet for grundform af tillægsordet i den givne sammenhæng: ‘det var særere, at ...’ i stedet for blot ‘det var sært, at ...’. Sidstnævnte formulering bruges dog også i dialekten – så vel som ‘det var mere sært, at ...’.

3.10. Fortællestil.

De foregående afsnit har fremhævet tekstens væsentligste dialektale træk. I en karakteristik af fortællestilen må man især påpege den saglige, nøgterne beskrivelse af de temmelig dramatiske hændelser, der omtales. Ikke med ét ord nævnes fx. larmen fra stormen, møllen og kværnen i beretningens første del, end ikke ved omtalen af, at kværnen sendte ildstråler ud – og der skal ellers “knald på”, før dét sker. Ordet ‘storm’ bruges heller ikke; der siges blot ‘ujævn vind’ og ‘var der vind, så ...’. Eneste understregning af situationens alvor findes i formuleringen: ‘*æ bløw ’rèj’ jeg blev bange* (9); hovedtrykket på ‘*æ*’ bevirker en fremhævnings svarende til “jeg skal love for, jeg blev bange”. Fortælleren er bange for at give kværnen mest muligt korn (og antagelig samtidig presse kværnstenene hårdt sammen ad mekanisk vej) for at bremse møllen mest muligt – en farlig manøvre, fordi mølleaksel, tandhjul eller kværn derved kunne blive slået i stykker, med deraf følgende risiko for møllepasseren. Dette nævnes ikke af fortælleren; det forudsættes bekendt for tilhøreren.

Også i beretningens andel del anvendes det afdæmpede ordvalg. I situationsbeskrivelsen: “det tog og knuste en (hakkelses)kniv i to stykker, som så sprang op i tagspærene” fremhæver fortælleren ikke, at knivstykkerne slynges af sted med voldsom kraft – heller ikke, at i hvert fald det ene knivstykke suser meget tæt forbi ham; men hvis det ikke havde forholdt sig sådan, ville han næppe have fundet anledning til at sige så meget som: “det var sært, man ikke kom til skade”. Der bruges ikke ord som “livsfarligt” el. lign.; at der virkelig var tale om farlig situation, vises blot ved bemærkningerne “da gik det rent galt” og “det var grimt”.

I dialektprøven som helhed gives der således en nedtonet og indforstået skildring, der forudsætter omtrent samme erfaringsbaggrund hos tilhører som hos fortæller, hvis tilhøreren umiddelbart skal forstå det skæbnesvangre i de beskrevne tildragelser.

Afslutning.

Med ovenstående er den nordvestjyske dialekt karakteriseret som en i de grundlæggende træk (kendeord, vestjysk stød) vestjysk dialekt, der har stærke forbindelser til nordjysk via adskillige fælles lydudviklinger. Jeg har ikke kunnet medtage alle mindre forskelle dialekterne imellem i de forskellige egne af Thy og Mors, men håber at have givet et rimeligt nuanceret billede af nordvestjysk som helhed og dermed et godt udgangspunkt for en senere præsentation i *Ord & Sag* af de øvrige vestjyske dialekter.

Noter.

- ¹ Jf. Peter Skautrup: *Det danske Sprogs historie* I (1944) s. 48.
- ² Også Lild sogn i Nordøstthy har vestjysk stød i disse *-jt*-ord. jf. følgende eksempler fra C.M.C. Kvolsgaard: *Fiskerliv i Vesterhanherred* (1886) og *Spredte træk af landbolivet* (1891). Fiskerliv: *nøj*"t nødt (s. 9, 54), *løj*"t lugte (24), *røj*"tās røgtes (55); Landbolivet: *sej*"tā *mèj*"māð sigtemellemmad (45); endvidere talrige gange *ej*"t ikke, også i enklitiske forbindelser som *kaj*"t kan ikke (56). Disse forhold er ikke registreret i K. Ringgaard: *Vestjysk stød* (1960). – Det er vist kun mht. *-jt*, at Lild følger Mors og Sydvestthy; som det øvrige Nordthy har Lild længde på fx. *-rk* og *-qt*: *kjèr*·*kfølk* kirkefolk (Fiskerliv s. 23), *stjèq*"t stegte (sa. s. 55).
- ³ Kvolsgaard: *Landbolivet* s. 10 (jf. note 2).
- ⁴ Jf. Peter Skautrup: "Folkemålet" s. 193, i C. Brunsgaard og Henry E. Pedersen (red.): *Landet mod nordvest* I (1946) s. 187-198. – Niels Åge Nielsen og Torsten Balle: "Artikelløshed i Thy" i *Sprog og Kultur* XXVII (1972) s. 105-112. – Kristen Møller: "Vestjyske artikelp problemer" i *Dialektstudier* III (1974) s. 74-102, især s. 74-76, 85-87. – Harald B. Christiansen: "Artikelløshed i Lild og Tømmerby sogne i Vesterhanherred" i *Dialektstudier* IV (1979) s. 1-28.
- ⁵ Torsten Balle: "Notation af lange vokaler i Thy" - i *Sprog og Kultur* XXV (1967) s. 45-48.
- ⁶ Jf. de af Bent Jul Nielsen i artiklen "Jysk vokalstudier" s. 34 anførte lydformer af ordene se og tyr, i *Dialektstudier* III (1974) s. 30-73.
- ⁷ I rigsmålet har forholdsord ikke tryk og dermed heller ikke stødmulighed i forbindelser som eksempelsætningens 'i kærnen'. I vestjysk har forholdsord derimod tryk i tilsvarende forbindelser, dvs. foran kendeordet *a*, som er trykløst; dermed er der grundlag for udtalen *ik^f* (ikke blot *i*) i forbindelsen *'ik^f a 'kja:r*.
- ⁸ Jf. Viggo Sørensen: "Kort signalement af hanherredmålet" i *Ord & Sag* 5 s. 18 ff.
- ⁹ Inst. for Jysk Sprog- og Kulturforskning ms. 217.6; dialektprøven stammer fra hft. 7 s. 6.

- 10 Se fx. illustration i E. Møller-Holst: *Landbrugs-Ordbog* II (1879) s. 8.
- 11 Foretaget af undertegnede; resultaterne forventes trykt i *Danske Folkemål* 1987 under titlen: "Har det nordvestjyske vokalsystem 4 åbningsgrader?".
- 12 I området mellem de to grænser optræder der former med *å* og vestjysk stød, fx. *plån̥*"k planke.
- 13 Vokalen i første led i *'tan̥·'hyw·l* (5) er rigsmålspåvirket; dialekten har her udelukkende *æ*, jf. *tæn̥* 'tand, tænder. Også *gø·ə* gøre (11) er formentlig rigsmålspåvirket: den normale udtale er ifølge IJSK's materiale *gy·ə* og, især i svagtryk, *gjø̥*, i Bedsted og nabosogne. Endelig er *ma'ski·nə* (14) et nyt ord i dialekten: det har (endnu) ikke tabt det udlydende *-ə*.
- 14 Dette forhold behandles nærmere i Viggo Sørensen: "Accentforhold i forleddet af jyske sammensætninger" i Ole Togeby (ed.): *Papers from the Eight Scandinavian Conference on Linguistics* I (1985) s. 245 ff.

Haltede Timur Lenk?

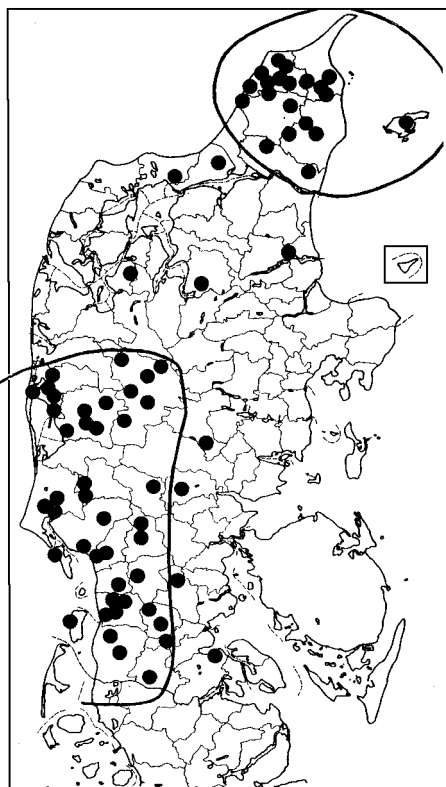
Instituttet modtager hvert år en række forespørgsler om jyske dialektord; blandt spørgsmålene i år var dette: kan der være en sammenhæng mellem det vestjyske at *linke* (udtalt *leng'k*) = “at halte” og sidste del af navnet på den berømte tatariske erobrere fra 1400-tallet, Timur Lenk (eller Timur-i-leng)?

Her følger et uddrag af det svar, vi kunne give:

Ordet *linke* er kendt i store dele af Jylland (jf. kortet); i samme betydning er det kendt i svensk, medens *linka* i norske dialekter bruges i betydningen “gøre slæng, bøjninger med kroppen, drive frem og tilbage”.

Det antages, at ordet er beslægtet med oldindisk *laṅga-* (= “lam, halt”), og dermed nærmer vi os jo Timurs hjemegn. Han blev født i 1336 i Samarkand, og ved hans død i 1405 beherskede han store dele af For- og Centralasien. Tilnavnet *leng* er formentlig et iransk låneord, og formen *lenk* en regelret gengivelse i tyrkisk af et iransk *leng*. Fornavnet Timur er i øvrigt også tyrkisk og betyder “jern”.

Man kan naturligvis ikke af ovenstående slutte, at det jyske *linke* er lånt fra tyrkisk eller indisk; kun må man regne med, at den samme ordstamme har været til stede i en række indoeuropæiske sprog, hvortil såvel indisk som nordisk hører.

● Meddeler-opl. på spl. Z 8, at “linke” bruges i betydn. “halte”.